

LIITELISED NIMISÖNAD "MARAHWA NÄDDALA-LEHHE"

Valve-Liivi Kingisepp

Eesti keele sõnavara rikastamise üheks viljakamaks teeks on olnud uute sõnade moodustamine liidete abil. Esimese süstemaatilise ülevaate eesti noomenite tuletamisest andis A. Knüpffer (1814)¹. Eriti hoogsalt hakati uusi sõnu liidete abil tuletama läinud sajandi teisel poolel, mainimisväärseiks sõnaloojaiks olid F. R. Kreutzwald, C. R. Jakobson, K. A. Hermann jt., kelle sõnaloomingut on vaadelnud J. Peebo, A. Kask, B. Brambat jt.²

Liiteliste sõnade kasutamine meie kirjakeele varasemal ajajärgul ei ole uurijate tähelepanu eriliselt kõitnud. Nii kaua aga, kuni puudub eesti kirjakeele sõnavara ajalugu jälgiv sõnakogu, mis fikseeriks sõnade esmakasutuse meie kirjakeeles, pakub huvi iga täpsustav uurimus selles valdkonnas.

Käesolevaga võetakse vaatluse alla O t t o W i l h e l m M a s i n g u "Marahwa Näddala-Lehhe" (1821-1823, 1825) liitelised nimisõnad, mida Masingu-eelses kirjasõnas pole sellisel häälikulisel kujul või tähenduses kasutatud, mille kohta võime väita, et Masing on need meie trükisõnasse toonud. Selle väljaselgitamiseks on "Marahwa Näddala-Lehhe" liitelisi nimisõnu võrreldud A. W. Hupeli sõnaraamatu teise trükiga,³ "Beiträge's"⁴ selle sõnaraamatu täienduseks aval-

¹ A. Knüpffer, Ueber die Bildung und Ableitung der Wörter in der ehstnischen Sprache. - "Beiträge" III, S. 1-46.

² J. Peebo, "Kalevipoja" sõnavara. Kandidaadidissertatsioon TRÜ eesti keele kateedris, Tartu 1973; A. Kask, C. R. Jakobson ja keeleküsimused. - C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn 1957, lk. 128-143; B. Brambat, K. A. Hermann eesti sõnavara rikastajana. - Centum. Tallinn 1974, lk. 218-234.

³ A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche, Mitau 1818.

⁴ Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, Pernau 1813-1832.

datud sõnakogudega, lisaks eesti keele kateedris praeguseni registreeritud eesti varase kirjakeele sõnavara sedelkogu- ga. Mainitud allikais mitteleiduvate liiteliste nimisõnade kasutamist "Marahwa Näddala-Lehhes" võib üsna suure tõenäo- susega pidada nende esmakasutuseks meie kirjakeeles, välja arvatud sõnad, mis esinevad Masingu varasemates väljaanne- tes. Küsimusele, kas need on O. W. Masingu enda tuletatud või rahvakeeles olemas olnud sõnad, mida ta tundma õppis ja omaks võttis, pole võimalik lõplikku vastust anda, selleks on tõestusmaterjali napilt. Mõnevõrra pidepunkte pakuvad ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi murdesektori üldkar- toteegi andmed, millega ka vaadeldavaid sõnu on võrreldud. Kui tuletise kohta on kasutusnäiteid peaaegu kõikidelt mur- dealadelt, võib arvata, et see oli rahvakeeles Masingu ajal- gi ja tema teeneks jääb selle kirjakeelde toomine. Vähesed kasutusnäited viitavad sõna kitsale levikule, kas otse sel- lele, et tegemist on murdesõnaga või rahvakeeles üldse vä- hem tuntud sõnaga. Mõnel juhul võib sõna oma üldtuntuse tõt- tu murdekogujate poolt registreerimata jäetud olla, eriti siis, kui see puudub Wiedemanni sõnaraamatust. Tänapäeva kir- jakeeles mitteesinev tuletis, mida näiteks "Õigekeelsuse sõ- naraamat"(1976) ei sisalda ja mille kohta puuduvad kasutus- näited, eriti veel siis, kui sellele on Masing lisanud teks- ti saksakeelse vaste, on ilmsed Masingu loodud sõnad, mis pole kirjakeelde püsima jäänud. Õnnestunud tuletised võisid aga Masingu ajalehe kaudu rahvale tuttavaks saada, sest kir- jasõna on aegade vältel olnud oluline murdekeele mõjutaja. Piiri tõmbamine rahvakeeles varem olnud ja ajalehe kaudu rahvakeelde tulnud sõnade vahele on raske, kui mitte võima- tu.

O. W. Masing on oma arvukates keeleküsimumsi puudutava- tes kirjutistes mõnel korral käsitletud ka eri liitega sõ- nade tähendusvarjundeid. Nii märgib ta teoses "Ehstnische Originalblätter für Deutsche" lk. 55-56 õigesti, et ug- ja mine-liide ei ole sünonüümsed. Sõnu kitus ja kiitmine, lai- tus ja laitmine ei tohi ära vahetada. Kirjas J. H. Rosen- plänterile 31. jaanuarist 1824 selgitab ta, kuidas kasutada ja-liidet tegijat märkiva sõna tuletamiseks olemasolevatest sõnadest. Nimelt tuleb infinitiivi vormist laulma jätta ära ma-tunnus ja lisada -ja, saadakse laulja, käima - käija, õp-

petama - õppetaja, kirjutama - kirjutaja jne. Võib oletada, et Masing ka ise liidete abil uusi sõnu tuletas. Praktiilises eesti keele kasutuses leidub tal liitelisi sõnu hoopis suuremal arvul, kui seni arvatud.

Vaatluse alla võetud sõnad esitatakse tuletusliidete järgi rühmitatult. Märksõnana antakse "Marahwa Näddala-Lehes" esinev sõna ainsuse nimetavas käändes, järgneb tähenduse seletus, kui see on vajalik, näitelause viitega esinemiskohale. Edasises tuuakse tuletise aluseks olnud sõnatüvi varasemast kirjakeelest, eeskätt Hupeli sõnaraamatu II trükist. Kui sõna on esitatud "Beiträge's" väljakirjutusena Masingu kirjatöödest, lisatakse ka need andmed. Seejärel näidatakse sõna esinemist murretes. Lõpuks viidatakse vaadeldava tuletise esinemisele või puudumisele Wiedemanni sõnaraamatus (1893), sealsetele häälikulistele variantidele ja tähendustele. Kui sõna ei esine "Õigekeeluse sõnaraamatus" (1976), lisatakse ka märkus selle kohta.

us-, dus-, ndus-liitelised nimisõnad

us-liide oma variantidega -dus, -ndus, -tus on eesti keele üks produktiivsemaid nimisõnu tuletavaid liiteid.⁵ Selle kasutamist Kreutzwaldi poolt uute nimisõnade saamiseks on selgitanud J. Peebo.⁶ Tähenduse poolest märgivad us-tuletised tänapäeva eesti keeles tegevust üldse (kasvatus, ehitus), tegevuse üksikjuhtumit (võitlus, taplus), tegevuse tulemust (saavutus, luuletus) või abstraktseid mõisteid (vaprus, ägedus). Viimaste kohta meie keeles on oma arvamust avaldanud J. Aavik: "Eesti keelel ei ole seda painduvust sõnade deriivatsioonis nagu Soome keelel; tal on ainult kindel määr stereotüüpilikka abstraktumisi olemas, mis juba enam vähem wanad on; uute abstraktiliste sõnade deriiveerimises

⁵ Vt. R. Kasik, Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. - Keele modelleerimise probleeme 5, Tartu 1975, lk. 127 jj.

⁶ J. Peebo, Kreutzwaldi loodud noomenid "Kalevipojas". - Emakeele Seltsi aastaraamat 16, Tallinn 1970, lk. 69-104.

on ta väga wisa; deriwatsioonis on palju wale analogia wor-
misid märgata"⁷. Eesti abstraktnoomenite ajalugu on jälgi-
nud A. Univere"⁸.

"Marahwa Näddala-Lehhes" kasutatud us-liitega nimisõ-
nade hulgas on nii abstraktseid kui ka konkreetseid mõis-
teid tähistavaid sõnu.

a r m u t u s 'halastamatus' "Mil Issand Jummal selle hirm-
sa rahwa armotusele saab õtsa teggema" MN 22, 196. Hu-
peli sõnaraamatus esineb sellest tüvest arm 'Liebe,
Gnade, Gunst, Barmherzigkeit' ja armoto 'lieblos; elend'.
Tuletise aluseks on adjektiiv armutu, millele liidetud
-us. Murretes on kasutusnäiteid Tõstamaa ja Hädemees-
te murrakust. Wiedemannil on armutus (armetus) 'Armse-
ligkeit, Elend; Lieblosigkeit, Unbarmherzigkeit'.

a s u t u s 'ettevõte, ametikoht' "et innimised, kes Kro-
no assutustes (Anstallten) Krono leiba söwad" MM 25,
155. Hupelil on verbid assuma, assutellema 'wohnen, zu
wohnen anfangen, sich häuslich niederlassen; versetzen'.
Tuletise aluseks olnud verbe asuma 'elama; siirduma',
asutama 'rajama; asetama' kasutab Masing oma nädalale-
hes korduvalt. asutus pidi olema Masingu-aegses eesti
kirjakeeles tundmatu või vähe tuntud sõna, sest Masing
lisab teksti saksakeelse vaste. Murretes on selles tä-
henduses kasutusnäiteid Kuu, Khk /liānas on ameDiasut-
tuseD/, Mär, Lih, Kse, Kos, Iis, Kod, KJn, Trv /rõnu-
asutus/, Hls, Vas. Wiedemann annab azutis, azutus 'An-
fang, Begründung, Einrichtung, Anstalt, Stiftung, An-
siedelung, Colonie'.

e h i t u s 'ehitamine, hoone' "sest et neil päwil mitte
ennam sedda jõudu ep olle, nisuggust määratumad ehhi-
tust katsuda ehk selle peäle hakkada" MN 21, 5. Hupe-
lil on olemas ehhitus, kuid tähenduses 'Zierde, Schmuck',
mida kasutab ka Masing ja mis esineb juba Gösekenil.⁹

⁷ J. Aavik, Abstraktlikud substantiivid Eesti keeles. -
Noor-Eesti II, Tartu 1907, lk. 231.

⁸ A. Univere, Eesti abstraktnoomenite ajaloost. - Ema-
keele Seltsi aastaraamat 22, Tallinn 1976, lk. 51-62.

⁹ H. Göseken, Manuctio ad Linguam Oesthonicam. An-
führung zur Ehstnischen Sprache, Reval 1660, S. 364.

"Beiträge" XVII v. lk. 158 esitatakse ehhitus 'der Bau' väljakirjutusena Masingu "Pühapäeva Wahhe-luggemistest". Murretes kasutusel kogu eesti keele alal. Masingu kasutus toetub rahvakeelele. Wiedemannil ehitus 'Schmücken, Schmuck, Errichtung, Bau, Gebäude'.

h a l v a t u s "Ütlid tohtrid tedda alwatusse surrewad" MN 25, 387. Hupelilt leiame mineviku partitsiibi alwatud 'vom Schlage gerührt; gelähmt; bl. gichtbrüchig'. tus-deverbaal sõnast halvama oli rahvakeeles tuntud, sellele viitavad rohked kasutusnäites murretes. Wiedemannil halwatus 'Lähmung, Schlag' ja halwatuze-surma surema 'am Schlagfluss sterben'.

j a h u t u s 'lohtus, kergendus' "seäl ma omma jannu kannatawa hingele jahhutust saan" MN 21, 335. Hupelil on verb jahhotama, jahhutama 'kühlen, abkühlen, act. erleichtern, erquicken', millest on loodud vaadeldav tuletis us-liite abil. Murrete kasutusnäiteid Kuu, Lüg, Jäm, Khk, Muh, Mär, Tor, Kos, HJn, JMd, Iis, KJn, San, Har, Vas, Se, enamasti liitsõnana keelejahutus, meelejahutus, Hargla murrakust on näide tähenduses 'südame kergendamine'. Wiedemann annab jahutis, jahutus 'Kühlung, Abkühlung, Erquickung etc.'.

j o o v a s t u s 'joobumus' "Ärkage ommetige unnest ja omma rummaluse jowastusest ülles, ja mõistke" MN 21, 348. Hupelil on mineviku partitsiip jowastanud, jowastanu 'angetrunken, etwas betrunken'. Masingu kasutatud us-tuletis on samast verbitüvest. Sõna oli Masingu-aegses eesti kirjakeeles vähe tuntud, see tuuakse väljakirjutusena "Pühapäeva Wahhe-luggemistest" "Beiträge" XVII v. lk. 162. Murretes kasutusel Kuu, Khk, Jaa, Emm, Kul, Kse, Koe, Trm, Nõo. Wiedemannil jowastus (jopastus, jupastus) 'kleiner Rausch'.

i s t u t u s 'istutamiseks võetud oks, istik' "Kõigeparremad istutused need õksad, mis jämmedamad" MN 25, 238. Hupelil leiame verbi istotama 'setzen, versetzen, pflanzen', millest on saadud nimisõna us-liite abil. KKI murdekogu andmeil on istutus tuntud tähenduses 'istu-

tamine' Khk, Kse, Tor, Kod, KJn, Puh, San, Krl, Har, Masingu kasutatud tähendust ei leidu. Ilmselt on tegemist rahvakeelse sõnaga, millele Masing on oma kasutuses andnud uue tähenduse. Wiedemann esitab paralleelselt is-tuletisega istutus 'Setzen, Pflanzen' = istutis.

k a n g e s t u s "egga polle se mitte surm; waid kangestus (Erstarrung, Starrkrampf)" MN 22, 279. Hupelil leiame samast tüvest kange 'hart, schwer, steif; stark; gross; ungelenkig' ja kangeste ning kangeminne. Verb puudub. Murretes kasutusnäiteid vaid Jäm, Khk, Tõs, Kos, Hls, San ja Ráp. Masing lisab teksti saksakeelse vaste. Võimalik, et see on Masingu tuletis verbist kangestama. Wiedemann esitab kangestus 'Erstarrung, Starrsucht', tal on ka verb kangestama (kangustama) 'steif, starr, unbeweglich machen'.

k e e r i t u s 'keerutus, keeris' "ja kardawad laewa mehhed sesuggust keritust üllewägga, sest et purjed lõhki kissub, ehk muud wigga teeb" MN 21, 276. Hupelil on verb keritama '(sich) drehen', millest us-liite abil on moodustatud substantiiv. Sõna on olnud kirjasõnas vähe tuntud, sest "Beiträge" XVII v. lk. 165 tuuakse see väljakirjutusena Masingu "Pühhapäwa Wahhe-luggemistest". Murdekartoteegis leidub märksõna keeritus all tähenduses 'tuulekeeris, tuulispask' kasutusnäiteid Kuu, VNg, Pha, Rid, Juu, Sim, Plt. Wiedemannil kēritus (kēritis) 'Drehen, Wenden, Wendung'.

k e r g i t u s 'kergendus' "haige terwist; waene abbi; hädalinne kergitust, ning iggaüks sedda Issanda käest paludes iggatseb" MN 21, 1. Hupelilt leiame verbi kerkitama 'erleichtern; machen dass es aufgeht'. Deverbaal on saadud us-liite abil. kergitus 'die Erleichterung' tuuakse väljakirjutusena Masingu kalendrist "Beiträge" XX v. lk. 59. Murretes on kasutusnäiteid VNg, Lüg, Jäm, Khk, Pha, Müh, Rei, Mar, Tõs, Juu, Kos, Jür, JMd, VJg, Iis, Kod tähenduses 'kergitamine tõstmine', KJn, Hls, Puh, Vas, Se. Wiedemann annab kergites, kerfritis, kergitus

1) 'Erleichterung, Erhebung'; - 2) Hefe.

k i m b u t u s 'kitsikus, kiusamine' "On nüüd praego Tarto

maal mitmed innimesed sure kimbutuse sisse sanud" MN 21, 236. Hupelil on verb kimputama 'beschuldigen; ausforschen; verwickeln; drohen; fangen' ja kimpatus 'Verwicklung in die böse Sache'. "Marahwa Näddala-Lehhes" kasutatud us-tuletis on verbist kimbutama. Kasutusel Viru-Nigula, Vaivara, Tõstamaa, Kolga-Jaani, Puhja ja Setu murrakus, Karuse murrakus tähenduses 'peks'. Hoo-pis laiemalt tuntakse kuju kimbatus. Wiedemannil kimbutis, kimbutus 'Verlegenheit, Klemme, Schwierigkeit, Bedrängnis, Verstrickung, Plackerei'.

k i n d l u s 1. 'kindelolek' "et suuremal hulgal ei mõistmise kindlust, egga tundmise selgust ei olle" MN 23, 3. 2. 'kants, sõjaliselt kindlustatud koht' "kes Rõngu mõisa kindlust (Burg, Festigung) ehhitand" MN 25, 416. Hupelil on sellest tüvest kindel 'fest, beständig, standhaft', kindlaste ja us-tuletis kindma-us 'Gewissheit; Standhaftigkeit'. Sõna kasutamine tähenduses 'kants, kindlustatud koht' oli Masingu-aegses eesti kirjakeeles uudne, sest Masing lisab teksti saksakeelse vaste. Tänapäeval on sõna rahvakeeles laialt tuntud mõlemas tähenduses. Hupeli us-tuletisel on teine moodustamise viis. Wiedemann annab kindlus (kindmäis, kindmis, kindmaus)' 1) Festigkeit, Haltbarkeit, Beständigkeit, Gewissheit, Sicherheit; 2) fester Ort, Festigung.

k i p i t u s 'valu, pakitsus' "et sool lastele siis, kui sedda peäle pandi, suurt kippitust ja wallu teggi" MN 23, 207. Tuletis on saadud us-liite abil verbist kip-pitama, mis esineb Hupelil tähenduses 'wehe thun; schmerzen'. Murretes üldtuntud sõna. Wiedemannil kipi-tus 'heftiger Drang, Begierde'.

k i t s u s 'puudus, vaesus; ahtus' "kes teab ehk sawad ka sel kitsuse kõrral need kallid sõnnad tõeks tulles" MN 22, 65; "ning omma mõistmise kitsuses, kõik laiemad tundmist ärralaidab" MN 21, 190. Tuletise aluseks on adjektiiv, mis leidub Hupeli sõnaraamatuski: kitsas 'enge, schmal, knapp, wenig'. kitsus 'die Verlegenheit, Enge, Gedränge' esitatakse "Beiträge" XVII v. lk. 166 väljakirjutusena Masingu "Pühapäwa Wahhe-luggemistest". Masing

kasutab ka liitsõna merrekitsus tähenduses 'väin' (MN 22, 40). Murdenäiteid leidub Kuu /mä kitsus; mere kitsus), Vai /iänil on nüid kitsus käs/, Jäm, Vll, Tor, VMr, VJg /kiitsuses ja vaesuses olèn eland/, Trm, Plt, Hls, Puh, Plv, Krl. Wiedemannil kitsus 'Enge, Eingeschränktheit, Engigkeit, Kargheit, Knappheit'.

k õ r g u s 'kõrgendik, kõrgem koht' "Kõrguste kõhhas, kuhu wolas wessi ei ullatand, tappis rahhe 355 puddolostust" MN 25, 360. Hupelilt leiame kõрге-us 'Höhe, Hoheit', kõrgus od. kõrkus 'Höhe; Stolz'. Masingu tähendus puudub. Murretes on kõrgus kasutusel kogu eesti keelealal abstraktoomenina. Nähtavasti kasutab Masing rahvakeeles tuntud sõna teises tähenduses. Wiedemann annab kõrgus (kõrjus) 'Höhe, Erhöhung, Anhöhe, Ehre, Ruhm, Stolz, Hochmuth'.

m a d a l u s 'madalik, madalam ala' "ajasid merrest wet illes, mis Newa jõeale vastas, et wessi linna tulli ja maddalustes koddanikutele mõnda kahju teggi" MN 22, 193. Hupelil on maddal 'niedrig, klein; gering; demüthig; schwach', maddalik 'niedrig, demüthig' ja maddalus 'Niedrigkeit, Demuth'. Masingu tähendus puudub. Murretes on kasutusnäiteid peamiselt dimensiooni märkiva abstraktsõnana, vaid Kodavere murrakust on näitelause /maDalus onè väkke asi/ veDè kešta suAB üèLDä maDalus/, maDäl vesi/ sit ma lähän läBi/. Võimalik, et Masing toetubki Kodavere murrakust tuntud tarvitusviisile. Wiedemann esitab madalus nii Hupelil kui ka Masingul esinevas tähenduses 'Niedrigkeit, Demuth, Sanfmuth etc. (vgl. madal); - Niederung, Vertiefung'.

n i i s k u s 'kuiwa wilja sisse matta, et willi niiskust pididi ärratõmbama" MN 25, 323. Hupelil esineb omadussõna niiske kõrval dus-liitega tuletis niiskedus 'Feuchtigkeit'. Masing kasutab tänapäeva kirjakeelset kuju, mis on üldtuntud ka murretes. Sama esitab Wiedemann: niskus 'Feuchtigkeit'.

o d a v u s "ja hüris kui waene innimene ennesele üht pisikest kambrid, oddawuse pärrast, nelja kõrdses majas üllewel kattuse al" MN 21, 317. Hupelil on adjektiiv od-

daw ja adverb oddawaste 'wohlfeil'. Abstraktmõistet tähistava us-tuletise aluseks on omadussõna oday. Murretes kasutusel Jäm, Khk, Kse, Juu, Vai, Kod, Plt, KJr, Trv, Hls, Krk, Puh, San, Rõu. Wiedemannil odawus 'Billigkeit', Wohlfeilheit'.

o m a d u s 'omandus, omand, vara' "nende kohhus selle järrele wadata, et koggokonna ommadust ausasie wallitsetakse" MN 23, 155. Hupelil on ommandus 'Eigenthum; Wesen'. Masing kasutab dus-liitega tuletist pronoomenist oma. Murretes on selles tähenduses näitematerjali Türi ja Rakvere murrakust, enam levinud on omandus 'vara', nagu see esineb tänapäeva kirjakeeleski. Wiedemannil omadus = omandus 'Eigenthum, Eigenschaft, Eigenthümllichkeit, Activa (Credit)'.

p a k i t u s 'vaev, häda, viletsus' "Seepse on, mis selle hea rahwa kõige suurem kahju on, sest et seältap temma kõige suuremad pakkitused temmale tullevad" MN 21, 104. Hupelilt leiame samatüvelistest sõnadest pakkilinne 'häufig', pakkitselt 'enge, pressend' ja pakkitsema 'wehe thun vom Pressen'. Masing kasutab korduvalt sõnu pak 'häda, vaev' ja pakil ning pakil täis. us-tuletise aluseks peab olema verb pakitama. Murdenäiteid on Jäm, Muh, Mär, VNg, Vai, Iis, Kod, Plt, KJn, Trv. Wiedemann annab Masingu kasutatud kuju pakitus 'Druck, Spannung, Geschwulst, Verhärtung, Bedrängniss, Angst, Drängen, Dringlichkeit'. ÖS esitab kujul pakitsus ja võrdsustab verbid pakitama = pakitsema.

p r i i u s 'vabadus' "kuida priust wastowõtta, ja kuida ennast selle wasto walmistada, et priusega õnne sada" MN 23, 191. Hupelil on adjektiiv pri 'frey'. "Beiträge" IX v. lk. 82 esitab A. Knüpffer pridus 'Zustand der Freiheit'. Hiljem on "Beiträge" XXII v. lk. 73 toodud prius 'die persönl. Freiheit (im Gegensatz von den Leibeigenschaft)' väljakirjutusena Masingu kalendrist. Sõna on olnud varasemas kirjakeeles tuntud, kuid teisel häälikulisel kujul. Dateerimata kirjas Rosenplänterile 1821. aastast kirjutab Masing: "Jah! on tõssi, et ütlewad prius, agga se on kelelainskus, mis häleta pohkstawi ehk

jättab nimetatamata, ehk senna häleta põhkstawi seggab, kuhhu tedda waja ep olle. Nendasammoti prius laisa mokkadele waewa teeb; se temmal õlpsam wäljahüda, kui d i ja u wahhele walletab; agga prius se on selge, targa rahwa sõnna: kes kui harritud innimesed omma keelt pru-giwad, ialgi pridust suhhu ei wõtta". Murretes on prius üldtuntud sõna. Wiedemann esitab prius (pridus) 'Freiheit, persönliche Freiheit'.

p õ r u t u s "essimene põrrutus olli ni kange, et meie uhke ja sure Andrese kirrikule suurt wigga teggi" MN 22, 156. Hupelil on verb põrrotama u. põrrutama (är-ra) 'schüttern, act. schütteln; zerschlagen, zerschellen', millest on moodustatud us-tuletis. Murretes üldine, oli tuntud ilmselt ka Masingu ajal. Wiedemannil põrutus 'Erschütterung'.

p u n e t u s "et sellega lapsele ei wallu egga kahju tehta: waid wähhendakse sellega weel punnetuse pakkitust ja pallawa tuska" MN 23, 221. Hupelil on verbid punna-ma, punnastama är-ra 'erröthen, roth seyn od. werden od. machen'. us-tuletis on moodustatud verbist punetama. Murretes leidub kasutusnäiteid Jäm, Khk, Mär, Kse, VNg, Vai, Iis, Lai, Trm, Trv, Hel, Se. Wiedemannil punetus (punestus) 'Rothe, Erröthen, Rothel, Scharlach'.

s e g a d u s 1. 'segane, sassis olek, olukord' "sest kui sedda tännawode kül nenda olnud, siis on ka sellepärast seggadust küllalt, ja mõnda kahju Näddala-lehhe wäljaandjal sanud ollema" MN 21, 331.

2. 'segu' "Wõtta 1 nael kaddaka marju ja 1 nael sola: tõuka mõllemaid peneks, segga neid hästi kokko, ja wõtta sest seggadusest üks lussika täis" MN 22, 191. Hupelilt leiame segga-us od. segga-us 'Vermischung', puudub esmavähtelise tüve ja liite vahel esinev d. Masing kasutab segga-tüvest dug-liite abil moodustatud tuletist. Murretes on segadus tähenduses 'sassis olek, olukord' tuntud üle Eesti. Teine tähendus 'segu' on Masingu isikupärane kasutus. Lisada võib waid seda, et murdekarto-teegis on näiteid Lüg, Jõh, Vai, Trm ja Kod sõna seka-vus = sekadus kohta tähenduses 'leivajuur, õllesegadus,

taigen', mis lubab ehk oletada ka kodumurde mõju. Wiedemann annab segadis, segadus (segades, segandus, segäis) 'Verwirrung, Unordnung, Vermischung, Gemisch, spec. gemischter Viehtrank'.

s ü g e l u s "et nende südda auuahnestamise ja surustele
mise süggeluses on" MN 22, 277. Hupelil on süggelema
u. süggilema 'jucken', süggeleminne 'das Jucken', süg-
geliessed pl.u. süggelekkud 'feine Krätze'. Masing ka-
sutab sügelema-verbist us-deverbaali. Murdenäiteid on
Muh, Kad, Kuu, Lüg. Wiedemannil sügelik, sügeline, sü-
gelus (sügelane) 'juckender Ausschlag, feine Krätze'.

t a l i t u s 'toimetus' "Kül wõib Tall' olla tallitust,
Se sure rigi sees" MN 21, 167. Hupelilt leiame õige mi-
tu samatüvelist sõna, kuid puudub us-tuletis: tallita-
ja 'Besteller, Schaffer', tallitama 'zähmen; befriedi-
gen; bestellen, ausrichten, besorgen, verrichten; be-
wisthen; endigen', tallitaminne 'Bestellung, Verrich-
tung, Geschäft, Anstalt, Ausrichtung des Geschäfts'.
Murretes üldiselt tuntud sõna. Wiedemannil tallitus
'Besorgung, Verrichtung, Geschäft, Beschäftigung, Be-
ruf'.

t a r v i t u s "et kulda ja hõbbedad wallitsuse tarwitu-
seks wäljatua" MN 21, 181; "ellawad kallapüüdmisest ja
linnaoajamisest ja sawad sellega ennestele ellotarwitu-
sed" MN 22, 154. Hupelil on tarwidus, tarwistus, tarwi-
us kõik 'Nothdurft' ja verb tarwitama 'bedürfen', mis
on Masingu us-tuletise aluseks. Kolmel korral on see
sõna esitatud "Beiträges" Hupeli sõnaraamatule täiendu-
seks avaldatud sõnakogudes kolmest erinevast Masingu
teosest: "Beiträgs" XVII v. lk. 153 Masingu 1820.a. jut-
lusest, lk. 190 "Pühapäwa Wahhe-luggemistest" ja XXII
v. lk. 78 Masingu kalendrist. Murretes on kasutusnäi-
teid Kse, Tõs, Juu, Kuu, Plt, KJn, Trv, Võn, San
Wiedemann esitab palju paralleelseid kujusid
tarwitus (tarwius, tarwidus, tarbidus, tarbus, tarwis-
tus) 'Bedürfniss, Nothdurft, nöthiges Material'.

t o h l e t u s 'närtsimine, kalgiks muutumine' "kes ommas
süddame tohletuses ei ennese, egga tõiste heaks omma

suurt warra ei tahtnud prukida" MN 21, 319. Hupelil on verb tohletama 'pelzig od. schwammicht werden (Büben ua)'. Arvatavasti on see Masingu loodud tuletis us-liite abil verbist tohletama. Murretes kasutusnäited puuduvad, verbi tuntakse peamiselt Põhja-Eestis. Tuletis puudub ka Wiedemanni sõnaraamatust, on antud verb ja mineviku partitsiip tohletand 'fig. betrunken, träge, benommen (nach einem Rausche)'. ÕS-is puudub.

t u i m u s 'apaatus, nüridus, võimetus' "egga ei ühhegi tööle omma tuimuse pärrast ei kõlband" MN 22, 52. Hupelil on adjektiiv tuim 'dumm; unschmackhaft; starr; fühllos; unempfindsam; untauglich'. Abstraktmõiste on saanud adjektiivile us-sufiksi lisamise teel. Murretes üldiselt tuntud sõna. "Beiträge" XVII v. lk. 153 tuuakse tuimus 'Stumpfheit' väljakirjutusena Masingu 1820. a. jutlusest. Wiedemannil tuimus (tuimudus, tuimandus) 'Stumpfheit, Stumpfsinn, Gleichgültigkeit, Gefühllosigkeit, Indifferentismus, Bewusstlosigkeit, Starrsucht'.

t u m e d u s 'selgusetus, arusaamatus, segasus' "On ses ramatus mõnda tummedust, sest, et ta ainuiksi selle ennemuinatse rahwa peäle kannab, kennest meie neil päwil mitte ei tea" MN 23, 326. Hupelilt leiame tumme 'dunkel, trübe'. Abstraktmõistet tähistav sõna on saanud us-liite abil adjektiivist tume. Murdenäiteid on Jäm, Khk, Rei, Koe, VJg, VNg, Kod, San, Rõu. Wiedemannil tumedus 'Dunkelheit, Unklarheit, Trübheit, Glanzlosigkeit'.

u i m a n d u s 'unine, uimane olek, pea ringikäimine' "ja andis tohter temmale uimanduse rohtu sisse, et kahheksa tunnist pidi maggama jäma" MN 22, 135; "et pöritused, uimandused ja õksendamised peäle tulliwad" MN 22, 68. Hupelil on samast tüvest uimane 'schlaftrig, träg, träumerig, unaufmerksam, zerstreut; matt; düheig'. Tuletis võiks olla moodustatud omadussõnast uimane dus-liite lisamise teel või uim + ndus-liite abil. Viimane on vähem tõenäoline, sest nimisõna uim, -a puudub Hupelil ja Wiedemannil. "Beiträge" XXII v. lk. 82 esitatakse uimandus 'der Schwindel' Masingu kalendrist. Murretes on

ainult paar kasutusnäidet: Kullamaalt uēmanDus 'uimas-
tus' ja Rõugeest hoimantus 'minestus'. Wiedemannil ui-
mandus 'Ohnmacht, Schwindel, Schläfrigkeit'. ÕS märk-
sõnana ei esita.

u i m u s 'uimatus, apaatia' "ja meie ommas uimuses sedda
weel peälegi õnneks arwame, et agga pissutki rahha om-
ma tore kauba eest nende käest same" MN 25, 270. Hupelil on samast tüvest uimane. Tuletis võiks olla moo-
dustatud sõnast uim us-liite lisamise teel. Võimalik,
et tuletise aluseks on ka verb uimuma, mida Masing "Ma-
rahwa Näädala-Lehhes" kasutab (MN 25, 62). "Beiträge"
XVII v. lk. 145 esitatakse see väljakirjutusena Masin-
gu 1820. aasta jutlusest. Murretes leidub kasutusnäi-
teid Lüg, Jõh, Vai, Lai, Trm, Kod, Äks, Plv, Har, Rõu.
Wiedemannil on uimatus (uimastus, uimustus, uimutus, oi-
metus, hoimus) uimus 'Ohnmacht, Betäubung, Schwindel,
Bewusstlosigkeit, Torpescenz, Gedankenlosigkeit, Un-
verstand'.

u s a l d u s 'julgus' "sellepärrast ei pea teadmatal in-
nimesel sedda ussaldust ollema, et Jummalä ette pääks
jõuda" MN 22, 12. Hupelil on verb ussaldama 'sich un-
terstehen; vermögen', millest on moodustatud us-dever-
baal. Murretes on sõna üldiselt tuntud, võib arvata, et
seda tunti rahvakeeles ka Masingu ajal. Wiedemannil
uzaldus 'Kühnheit, Vertrauen, Muth', kusjuures ta lisab
märgendid SO, S, seega peab seda põhjäästi keelega
Tartumaa ja Viljandimaa lõunaäästi keelega alale ise-
loomulikuks murdesõnaks.

u s u t u s 'tagatis, garantii' "laenomajad, kust kõlbawa
pandi, ehk mu täielise ussutuse (Sicherheit) peäle, ni
paljo rahha, kuidä häddast tarwis lähheb, iggäühel tin-
gitud ajast rendi peäle sada" MN 25, 201. Hupeliltleia-
me verbi ussutama 'ausforschen, genau nachfragen; be-
schuldigen, überreden', mis on aluseks us-deverbaalile.
Murretes selles tähenduses näitematerjal puudub, Hää
ja Koe murrakus on tähenduses 'järelepärimine'. Masing
leiab ise, et sõna võib olla lugejale tundmatu ja li-
sääb teksti saksakeelse vaste. Wiedemannil uzutus '1) Be-

schuldigung, Bewegen zum Gestandniss, Prüfen der Glaubwürdigkeit, Zureden, Inquiriren; - 2) Treue, Zuverlässigkeit, Sicherheit, Caution'.

v a p r u s "olli se, omma nore ea, wahuuse ja wapruse-pärast kulus Karel XII" MN 21, 238. Hupelil on adjektiiv wapper ja adverb wapraste 'frisch, munter, wacker'. Abstraktnoomen vaprus on moodustatud us-liite abil. Murretes üldtuntud sõna. Wiedemannil waprus 'Tapferkeit, Bravheit, Rüstigkeit etc. (vgl. waper)'.

õ e l u s "Sinna ei olle mitte Jummal, kel hea meel on õelusest: kes pahha on, sel ei wõ(i) so jures asset olla" MN 22, 353. Hupelil on õal ja õalaste kõrval õalus 'Gottlosigkeit, Argheit'. Varasemas kirjakeeles on see tuletis tuntud, kuid teisel häälikulisel kujul. Murretes üldiselt levinud sõna. Wiedemannil hõelus (hõälus) 'Bosheit, Gottlosigkeit, Tücke etc. (vgl. hõel)'.

õ õ n e s t u s 'õõnes koht, õõnsus' "leidsid sures kiwipakkus üht õnestust, ja temma sees üht sissaliku (Eidechse) ja üht kärnast konna" MN 23, 122. Hupelil on verbid õnistama ja õnistema, millest tuleneb us-deverbaal. Murretes on kasutusnäiteid Jäm, Khk, Tõs, Trm, Kod, Trv, Rõu. Wiedemannil õnestus, õnetus (õnistus) 'Vertiefung, Höhlung, Aushöhlen'.

ä g e d u s "et wihha äggeduses lapsele liga teggid" MN 21, 203. Hupelil ei ole samatüvelist sõna. Masingul on reeglipärane us-tuletis esmavärtelise tüvega adjektiivist äge. Sõna on esitatud väljakirjutisena Masingu "Pühapäwa Wahheluggemistest" "Beiträge" XVII v. lk. 155 tähendusega 'Heftigkeit des Zornes'. Murretes leidub paar kasutusnäidet: VNg-s tähenduses 'palavus, kuumuse õhk (saunas)', seega erinev Masingu kasutusest, ja KJn-st on lausekatke /äGeDuseGa tehtuD/. Nähtavasti pole murdekojad sõna oma tavalisuse pärast üles kirjutanud. ägedus ei esine ka Wiedemanni sõnaraamatus.

Enamiku eespool vaadeldud us-liiteliste nimisõnade tuletusaluseks on verbid (asutus, ehitus, halvatus, jahutus, joovastus, istutus, kangestus, keeritus, kergitus, kimbutus,

kipitus, pakit, põrutus, punetus, sügelus, talitus, tarvitus, tohletus, usaldus, usutus ja õonestus) või adjektiivid (armutus, kindlus, kitsus, kõrgus, madalus, niiskus, odavus, priius, tuimus, tumedus, vaprus, õelus ja ägedus). dus-liide on liitunud pronoomenile (omadus), adjektiivile (uimandus) ja sõnaliigiliselt täpsemalt piiritlemata tüvele sega- (segadus).

Varasemas eesti kirjakeeles on kasutatud ehitus, kõrgus, madalus, kuid teises tähenduses. Tuletised kindlus, kimbutus, niiskus, priius, segadus, tarvitus, õelus leiduvad Hupeli sõnaraamatus, kuid teistsuguse tuletusviisiga ja häälikulise kujuga. Enamasti on kirjakeelde püsima jäänud Masingu poolt kasutatud kjuu.

Sõnade asutus, kangestus, kindlus 'kants, kindlustatud koht', usutus kasutamisel on Masing lisanud teksti saksakeelse vaste, on arvanud need vähe tuntud sõnadeks oma aja kirjakeeles. Masingu varasematest töödest on registreeritud ja "Beiträge's" avaldatud järgmised "Marahwa Näddala-Lehhe" liitelised nimisõnad: ehitus 'hoone, ehitamine', joovastus, keeritus, kergitus, kitsus, priius, tarvitus, tuimus, uimandus, uimus ja ägedus. Nimetatud sõnad olid tolle aja kirjakeeles nähtavasti õige uudsed.

Sõnade istutus 'istutamiseks võetud oks, istik', kõrgus 'kõrgendik', madalus 'madalik, madalam ala', segadus 'segu', tohletus 'närtsimine, kõvaks muutumine', uimandus 'unine olek, pea ringikäimine', usutus 'tagatis, garantii', ägedus kohta leidub Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekartoteegis 'õige napilt kasutusnäiteid või need puuduvad üldse. Neid "Marahwa Näddala-Lehhes" leiduvaid us-, dus-, ndus-liitelisi nimisõnu võib kõige suurema tõenäosusega pidada Masingu looduiks.

Ülejäänud O. W. Masingu poolt esmakordselt meie kirjakeeles kasutatud us-tuletiste kohta leidub murdekogus kasutusnäiteid mitmelt murdealalt. Ilmselt olid need sõnad rahvakeeles tuntud ka Masingu eluajal, tema teeneks on nende kirjakeeles kasutusele võtmine.

mine-liitelised nimisõnad

mine-liite abil on meie keeles võimalik peaaegu kõikidest verbidest tuletada tegevust märkivaid nimisõnu, nn. teo-

nimesid. Kui teonime tähendus ei erine vastava verbi tähendusest, siis tavaliselt sõnaraamatuis neid eraldi märksõnadena ei esitata. Sellisel põhimõttel on koostatud Hupeli (mine-tuletised on verbi all), Wiedemanni sõnaraamat ja ka KKI murdekartoteek. Seepärast on mine-tuletiste leviku jälgimine eesti murretes raskendatud. Kirjakeele sõnavara ajaloo kujunemise seisukohalt pakub mine-tuletiste kasutusele tulek huvi. Seepärast esitatakse siin alfabeetilises järjekorras need "Marahwa Näddala-Lehhes" kasutatud lihtsõnalised mine-tuletised, mis ei leidu Hupeli sõnaraamatu II trükis ja "Beiträge" sõnavarakogudes ja mis ei erine tähenduselt vastavast verbist. aitamine, alanemine, alpinine, ehitamine, hakkamine, halastamine, halvamine, hammustamine, harunemine, haudumine, higitsemine, hiilgamine, hoidmine, hukkamine, hullamine, hõõrumine, hüppamine, jaotamine, juurdumine, jätkamine, jäämine, keemine, kiirestamine 'kiirus-tamine', klaasitamine 'klaasitaoliseks muutumine', kohendamine, kohkumine, koolimine 'koolitamine', kosumine, kragisemine, kratsimine, kribisemine, kriimustamine, kudamine, kudumine, kukkumine, kurtmine, kustumine, kuulamine, kuumamine, kõikumine, kõrgistamine 'uhke olemine', käimine, laastamine, laskmine, lehkamine 'lõhnamine', leidmine, liikumine, lorimine 'lorisemine', lõksutamine, lärmimine 'lärmamine', mõõtmine, mädandamine, naljamine 'naljategemine', neelamine, noppimine, nõutamine 'nõuandmine', ohverdamine, oskamine, pikendamine, pilkamine, plaksumine, pookimine, pragisemine, priisklemine 'priiskamine', protsessimine, puhumine, põlemine, põrutamine, päästmine, rabelemine, rehkendamine, rookimine, rüüsklemine 'rüüstamine', sigitamine, slutamine, soolamine, suplemine, talutamine, tingimine, tohterdamine, toimitamine 'toimetamine', torisemine, triikimine, trööstimine, trükkimine, tudeerimine, tungimine, tuskamine 'vaevamine', tõmmutamine 'tõmblemine', tühjendamine, tülitsemine, uhisemine, uimumine 'uimaseks muutumine', varjamine, veeremine, veerimine, vilistamine, villimine, voodamine 'saagiandmine', vimmerdamine 'oigamine', vuhisemine, vurisemine, värvimine, õiendamine, õitsemine, ähkimine.

Eraldi vaatluse alla võetakse need mine-substantiivid, mille tähendus erineb vastava verbi tähendusest või mida on Masing kasutanud oskussõna funktsioonis.

a s u m i n e 'asula' "Kes sedda sel ajal olleks jõudnud arwata, et se kitsas ja wähhene assumine, pärrast ni laiaks ja ni sureks pididi minnema, kuidas praego omma uhked ja rikkast Ria-linna teame ollewad" MN 22, 24. Hupelil on verb assuma, assutellema 'wohnen, zu wohnen anfangen, sich häuslich niederlassen'. Murretes selles tähenduses kasutusnäiteid ei leidu. Wiedemann eraldi märksõna ei esita.

j u h t u m i n e 'juhus, juhuslikkus' "Õppib ja näeb mõistlik inimene ka sestki asjast, et Issanda arm kõik wägga targaste seädnud; ning et juhtumist siin ilmas polle, waid kõik asjad, ning ka inimeste sündimised ja surremised, pantud ja Jummalast tehtud arwo järrele sünniwad" MN 22, 220, Hupelil on juhtuma 'sich begeben, zutragen'. Masing kasutab ka sõnühendit juhtumise kaupa 'juhuslikult' (MN 21, 137). Murretes on kasutusnäiteid just sõnühendite juhtumise kombel, kaupa kohta tähenduses 'juhtumisi' peaaegu üle-eestiliselt. Wiedemannil on juhtumine 'Zufall', juhtumise kaupa 'zufällig, auf's Gerathewohl'.

k u t s u m i n e 'kutse, amet' "ütlime tallorahwal Jum-mala lodud asjust mõnnest kõhhast ennam teadmist ollewad, kui tõistel, kes ehk linnapaigas ellawad, ehk kel-le kutsumise tõed sesuggused, et neile aega ei anna, paljo tule käes likuda" MN 25, 78. Hupelil on kutsumine 'Ruf; Einladung' teises tähenduses, mis lisaks ees-pool toodule leidub ka Masingu kasutuses (MN 22, 19). Murdenäiteid ei ole. Wiedemannil eraldi märksõnana puudub, verbi kutsuma all esitab ta kutsumine 'Beruf'.

n ä i t a m i n e 'näide, juhend' "Wimaks on weel üks näitamine tagga õtsas, kuidas lapsi kõige wähhema kul-luga ... kirjutama õppetada" MN 21, 59. Hupelil on näitus, näitmine 'Erscheinung, Gesicht; das Zeigen'. Tä-hendus erineb Masingu omast. Wiedemannil näitamine 'An-weisung, Ausstellung'.

v a l l a t s e m i n e 'vallatus, vägivald' "kes sedda perrekonda püüdwad eksitada, temma head ja rahhu seg-

gada, olgo rummaluse ehk kawwaluse, wallatsemise, ehk ühhe ehk tõise ahnestamise nõu pärrast" MN 21,408. Hupelilt leiame wallato 'muthwillig, üppig, übermüthig; schalk' ja wallatus 'Muthwille, Uebermuth; Prevel, Schalkheit'. Murretes puudub nii verb kui ka teonimi. Wiedemann esitab verbid wallatama, freq. wallatelema, wallatsema 'unartig sein, lärmern, tollern, ausgelassen sein, ausschweifen'. Tänapäeval kasutusel Hiitsõnas vä-givallatsemine.

v a l v e n d a m i n e 'helendus, sätendus, sära' "waid se on sesuggune kumamine, kuidas segi on, mis immiene näeb, kui temma pimmedas omma kät kassi ehk hobbose seljas wasto karwa lasseb käia, ja karwad siis säddemid wis-kawad; ja nimmetakse seddasuggust kumamist walwendami-seks, agga saksakele electrisches Leuchten" MN 23, 138. Hupelil on sellest tüvest walwakas, walwak 'weiss-lich'. Murretes on üks kasutusnäide verbi valvendama kohta tähenduses 'helendama, valemata paistma' Kihel-konna murrakust. Wiedemannil teonime ei ole, esitab verbi walwendama = walgendama, märgendiga SO, s. t. peab seda Põhja-Tartumaa murdesõnaks.

v i r k u m i n e 'karastus, ergutus, puhastus' "Arwad sa, et so ihho nahk wirkumist (Reizung Incitation) küsiks, siis wõtta karreda watla tükki kätte" MN 25, 230. Hupelil on wirgoma (ülles) 'aufwachen'. Ka murretes ei leidu taolist verbi ega mine-tuletist. Wiedemannilt leiame verbi wirkuma (wirguma, wirjuma) 'auffahren, aufspringen (bes. aus dem Schlaf), erwachen'. Masing kasu-tab sõna teises tähenduses.

v i r v e n d a m i n e 'virmalised' "Kui nüüd üllemal luggesime, et seal põhjama wiimeses soppis, päike nel-jaast kuust ärrakaub, ja wirwendamised innimestele päwa assemel walgust tewad" MN 23, 178. Hupelil on verb wir-wetama 'schimmern, glänzen, blenden'. Murretes on verb virvendama üle-eestiliselt tuntud, kuid mitte tähendu-ses 'virmalised'. Wiedemann annab wirwendama, wirweta-ma (wirmeldama, wirendama, wireldama, wirbeldama, wir-mendama, wirwitama, wirweldama) 'eine schnelle, zit-

ternde Bewegung machen, vibriren, flimmern, schimmern, strahlen'. On ka väljend taevas wirwendab 'es ist Wordlicht'.

Vaadeldud 8 mine-tuletist on iseäralikud sõnad, millel ei ole murretes olulist kasutust. Ainult juhtumine kohta ühendis juhtumise kombel, kaupa 'juhtumisi' on kasutusnäiteid olemas laial territooriumil. Wiedemann on tarvilikuks pidanud oma sõnaraamatus esitada juhtumine 'juhus', kutsumine 'kutse, amet', näitamine 'näide' ja verbi virvendama all antud väljendis taevas virvendab langeb verbi tähendus Masingu kasutusega ühte. Kahel korral - valvendamise ja virkumise kohta annab Masing tekstis saksakeelse seletuse. Võrreldes varasema eesti kirja-keeleaga on Masing oma "Marahwa Näddala-Lehhes" hoopis enam kasutanud mine-tuletisi ja paljud neist võivad olla tema enda moodustatud.

ja-liitelised nimisõnad

ja-liite abil tuletatakse eesti keeles tegijat või olijat, elukutset, mehhanismi märkivaid sõnu ja see liitub ma-tegevusnime tüvele. ja-liitega nimisõnu võime samuti tuletada peaaegu igast verbist nagu mine-liitegagi. "Marahwa Näddala-Lehhes" leidub õige hulgaliselt ja-deverbaale. Peale millegi tegijaks olemise kasutab Masing ja-tuletisi tüüdi funktsioonis, näiteks armastaja oma, hakkaja 'alustaja, algaja' kaupmees, suriija inimene, lahkuja ühimees, leinaja kaasa, priiskleja mees, supleja mees, sõdiija rahvas, taganeja vägi, vedeleja naisterahvas, veniija 'laisk' inimene jmt. ja-liite abil tegijat märkiva nimisõna saamise tee oli Masingule teada, nagu sissejuhatuses mainitud. Sellepärast leiame neid "Marahwa Näddala-Lehhest" õige arvukalt. Esitagem need ja-liitega lihtsõnad, mis Hupelil puuduvad. Ahmija, ahnestaja, 'ahnitseja', armastaja, arstiija, asuja, eksiija, hakkaja, hariija, (h)arutaja, hooliija, igatseija, ihaldaja, ihnestaja 'ihnutseja', kartija, kerjaja, kiduja, kitkuja, kõrgistaja 'uhkustaja', küsiija, kütija, lahkuja, leidija, loriseija, matija, mõõtija, nõrkujaja, näitaja, otsiija, pidaja, pleekiija, pookiija, priiskleija 'priiskaja', pruukiija, punuja 'kõitja', raiskaja,

reisija, rentija, rikkuja, saaja, segaia, supleia, suria,
sõdija, taganeia, tantsitaja, tolmutaja, trükkija, tudee-
riia, vaevaja, vaidleia, vallatseia 'vallatuse tegija', val-
gustaja, varjaja, vedeleia, venia, võitja, vähendaja.

Eraldi vaatlust väärivad sellised ja-tuletised, mil-
lei on oskussõna funktsioon.

k a s v a j a 'teat. haigus' "kui päävas kolm ehk nelli
kõrda, selle punnase sahtiga, mis temma warrest wäl-
jatulleb, neid pahha kaswajaid wõietakse" MN 21, 208.
Hupelil on kasweljas ja kaswias 'Gewächs am Leibe',
mürgendiga Pp, s. o. ta peab seda Peipsi-äärsete mur-
rakute sõnaks. Masingu kasutatud tuletis on moodustat-
tud kaswama-verbi tüvest ja-liite lisamisega. Wiede-
mann esitab kaswama-verbi all kaswaja 'Gewächs am Lei-
be'.

r o o m a j a 'klass selgroogseid' "4. kahhepaiksed
(Amphibien) need, on need, mis kuiwa maa peäl, ning
ka wee asset peawad ja ellawad. 5. massakat (Insecten)
6. romajad (Gewürme)" MN 23, 367. Hupelil on ro-
maja 'kriechend (Thier ua.)'. Masingu tähendus puudub.
Esineb Khk, Krj, Jaa, Hag, Plt, KJn, Hls.
Wiedemann eraldi märksõna ei anna, rõmama all on väl-
jend mäs rõmaja lõm 'Gewürm'.

s õ n a j a 'nõid, lausuja, soolapuhuja' "et nisuggune
tühhi usk, mis sedda tõeks arwab, et solapuhukujad,
lausujad, sõnnajad, targad, ja arbolõjad, omma tem-
pudega jõuaksid warga jälgi näidata" MN 21, 61. Hu-
pelil puudub nii ja-tuletis kui ka verb. Samast tü-
vest on sanna, sõnna 'Wort'. Tuletis on moodustatud
sõnama-verbi, mida Masing kasutab ka "Marahwa Näd-
dala-Lehhes" tähenduses 'ära tegema, nõiduma' ja mi-
da esitab Knüpfner täienduseks Hupeli sõnaraamatu II
trükile "Beiträge" IX v. lk. 101. Murretes on verb
laialt tuntud, ja-tuletise kohta leidub näide Kanepi
murrakust tähenduses 'lausuja, nõid'. Wiedemann ja-
tuletist ei esita, on verb sõnama (sanama, sõnuma)
'besprechen, heilen' ja ära sõnama 'besprechen, ver-
hexen'.

line-liitelised nimisõnad

line-liide märgib tänapäeva kirjakeeles isikut, kes ajutiselt tegeleb millegagi või viibib kuskil (turuline), mõnikord ka kestvas tegevuses olevat isikut (tõõline). Liitub nimisõna omastavale käändele. "Marahwa Näddala-Lehhes" on line-liitelisi nimisõnu, mida kohtame varasemaski kirjakeeles, nagu lapuline, silluline, noodaline, teoline jt. Kuus line-tuletist on aga sellised, mis varasemas kirjakeeles puuduvad.

k a l a l i n e "Talvisel ajal püüdwad kallalised wõrkude, notade ja õngedega kõiksuggust kalla" MN 21, 118. Hupeliit leiame kalla 'Fisch', kallakenne 'Fischchen' ja kalla mees od. püüdja 'Fischer'. Tuletis on moodustatud kala tüvele line-liite lisamise teel. Murretes on kasutusnäiteid kõikidelt murdealadelt. Wiedemannil kallaline 'Fischer'.

k a r j a l i n e 'karjalane, rändrahva liige' "ja on neil siis palju lojuksid ja sured puddolojuste karjad, sest ja sellepärast nemmad karjaliste nimme wõtnud ja saanud" MN 22, 386. Sama sõna kasutab Masing läänemeresoome rahva karjalaste tähistamiseks: "Needsamad kiwiteggijad nimmetawad ennast Kareltsid: nimmi, mis ni palju ütleb kui karjalised (Hirtenvolk)" MN 22, 386. Hupelil on karri 'Heerde, Viehheerde; Vieh; Viehweide', mille omastavale on liidetud sufiks -line. Murretes on üldtuntud tuletis karjane, karjaline kohta on kasutusnäiteid Plt, SJn, Puh, Krl, Vas. Masing kasutab -lane asemel line-liidet. Wiedemannil karjaline 'Hirt, Viehhüter, Nomade'. ÖS karjaline sõna ei esita.

k i l l a l i n e 'killavooris olija' "ja olli se suur kooda, kus praego ma- ja muud kohtud on, ennemuiste kamelli killaliste korter" MN 21, 238. Hupelil on samast tüvest kild 'Gilde, Zunft, der Bauern Freyfuhr nach der Stadt', killa tojad 'Leute die Hofsfuhr thun', kil-lale minnema 'Hofsfuhren nach der Stadt bringen'. Tuletise aluseks on nimisõna kild, mille omastavale on liidetud -line. Murretes on näiteid Kse 'killavooris

käija', HÄÄ, VJg, Plt, Hls . Wiedemannil kil-
laline 'zu einer Arbeiterabtheilung Gehöriger (bei Fuh-
ren, beim Wegbessern etc), Glied einer Compagnie od. Ge-
nossenschaft überhaupt, Reisender in einer Karavane'.

t u r u l i n e "Laskis siis sesinna rohho-poe perremees
turro sullaste läbbi turrolistele kulutada" MN 21, 121.
Hupelil on turg od. turk 'der Markt'. Tuletis on saa-
dud sama sõna omastavale line-liite lisamisega. Murre-
tes on kasutusnäiteid VNg, Lüg, Vai, Jäm, Khk, Muh, Rei,
Mar, Tor, HÄÄ, Jun, HÄd, Koe, Plt, Puh, San, Plv, Rõu.
Wiedemannil turuline 'Marktgast, Marktbesucher'.

t ö ö l i n e "Üks naesterahwas, ja üks rüggemendi apte-
gi tööline" MN 23, 190. Hupelil on tö 'Arbeit, Werk' ja
töteggia, töteggija, töteggijä 'Arbeiter'. Reeglipära-
ne tuletis on murretes kõikjal tuntud. Wiedemannil tö-
line '1) der zur Arbeit geht, Arbeiter, 2) arbeitsam,
Arbeits-'.

ü ü r i l i n e "ja käis tõiste hüriliste käest küünla
õtse, ja pühha päwite soja suppi kerjamas" MN 21, 318.
Hupelil on üür, üri aeg, aig od. aiga 'wenige Zeit' hoo-
pis teises tähenduses. Reeglipärane line-tuletis on
murretes üldiselt tuntud. Wiedemannil hüriline (ürlane)
'Miether, Mietsmann'.

Vaadeldud line-liitelised nimisõnad kalaline, killali-
ne, turuline, tööline ja hüriline on moodustatud reeglipä-
raselt nimisõnade omastavast käändest -line lisamise teel
ja märgivad millegagi tegelevat või kuskil viibivat isi-
kut. Hupeli sõnaraamatust leiame sama sisu väljendamiseks
veel liitsõnad kalamees, kalapüüdja pro kalaline, killala too-
jad pro killalised, tööteggija pro tööline. Sõna karjaline
moodustamisel on Masing kasutanud ekslikult line-liidet -ja-
ne asemel, kirjakeelde pole see püsima jäänud. Kõik siin
vaadeldud line-liitelised nimisõnad, peale karjalise on
murretes üldiselt tuntud. Masingu teeneks jääb nende kir-
jakeelde toomine.

lane-liitelised nimisõnad

"Marahwa Näddala-Lehhes" kasutab Masing mitmeid lane- (laine-) liitelisi nimisõnu, nagu näiteks venelaine, saksane, lane, mustlaine jt. Varasemast kirjakeelest puudub neist kaks.

l a p l a e n e 'laplane' "Sesamma ma ons, mis Lappo- maaks kutsutakse, ja kus aina Laplaesed ellawad" MN 25, 158. Hupelil on lappolinne, lappulinne 'ungebetener Hochzeitgast', mida kasutab samas tähenduses ka Masing (MN 25, 53). Laplane 'ein Lappländer' esitatakse "Beiträge" XVII v.lk. 171 väljakirjutusena Masingu "Pühhapäwa Wahhe-luggemistest". Murretes on sõna tuntud pea- aegu kogu Eestis. Wiedemanni sõnaraamatus ei ole lap- lane, vaid lapuline 'ungebetener Gast (bes. auf Hoch- zeiten) - lapulized 'ein sagenhaftes Volk, welches mit den koera-kõnu-rahwas das Land verwüstet haben soll'. Sõna etümoloogiline selgitus on P. Aristelt¹⁰.

t a t a r l a n e "Tatarlased ja Persia ma rahwas tulli- wad sel ajal, ja weel kauagi pärrast, omma koormakand- ja kammelitega kaupa toma ja wima" MN 21, 238. Hupelil ei esine. Sõna on murretes levinud. Tatterlane 'ein Tatar' tuuakse "Pühhapäwa Wahhe-luggemiste" sõnana "Bei- träge" XVII v. lk. 190. Wiedemannil Tatarlane, Tatär- lane (Taterlane) 'Tatar'.

Vaadeldud lane- (laine-)liitelised nimisõnad märgivad rahvaste nimesid, nagu see on lane-liitele iseloomulik tä- napäeva keeles. Mõlemad esinevad peale "Marahwa Näddala-Leh- he" Masingu varasemates väljaannetes. Murretes tuntud sõnu kasutas Masing esimesena meie kirjakeeles.

¹⁰ P. Aristel, *Wotisch Lappo-ain.* - Commentationes Fen- no-ugricae in honorem Paavo Ravila. Helsinki, 1962 (Suoma- lais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 125), s. 5-9.

ke- (kene-)liitelised nimisõnad

ke- (kene-)liite abil tuletatakse vähendust või meelitust märkivaid nimisõnu nimisõnade omastavast kändest. Võimalik on see peasegu kõikidest nimisõnadest. Varasemad sõnaraamatud (Hupel, Wiedemann) on kene-liitelisi sõnu esitanud eraldi märksõnadena. Kirjakeele sõnavara kujunemise seisukohalt pakub nende tulek kirjasõnasse ja sealne levik omajagu huvi. Seepärast esitatakse järgnevalt need "Marahwa Näddala-Lehhe" kene-liitelised nimisõnad, mis Hupelil puuduvad. Välja on jäetud liitsõnad, liide esitatakse lühemal kujul -ke(ne).

alevike(ne), elajake(ne), haavake(ne), hilbuke(ne), ilmuke(ne), jutuke(ne), järike(ne), kaardike(ne), kakuke(ne), kambrike(ne), kastike(ne), kasvuke(ne), kausike(ne), kinguke(ne), kraavike(ne), kriimuke(ne), kriipsuke(ne), kubuke(ne), kujuke(ne), kukruke(ne), kuulike(ne), künake(ne), lapike(ne), lauluke(ne), misuke(ne), munake(ne), mütsike(ne), noake(ne), nõeluke(ne), pallike(ne), poেকে(ne), prauake(ne), pulgake(ne), rakike(ne) 'väike koer', ristike(ne), ruuduke(ne), saunake(ne), sedelike(ne), sirbuke(ne), sooneke(ne), tikuke(ne), tipike(ne), toake(ne), trullike(ne), tukike(ne), tõruke(ne), täpikene(ne), tükike(ne), vanuke(ne), vennike(ne), vihmuke(ne), viljuke(ne), vitsuke(ne), võruke(ne).

t u i m u k e (n e) 'rumal, mõistmatu inimene' "Küssis siis se tuimukene tõise käest" MN 21, 34. Hupelil on tuim 'dumm, unschmackhaft; starr; fühllos, unempfindsam, untauglich'. Murdenäiteid on Muh, VNg, Lüg.

Wiedemannil tuimukene 'Dimin. von tuim'.

t õ n t s i k e (n e) 'kõndike' "norel innimesel ei olnud ei reisi egga käewarsi, muud kui mõllemite assemel lühhikesed tõntsikesed (Stummelchen), mis liggi waaksa pitkused" MN 25, 17. Hupelil on adjektiiv tõnsakas 'kurz gesetzt (Pferd)'. Masingu tuletise aluseks on tõnts, mille omastavale on lisatud kene-liide, nagu see tuletamisviis on iseloomulik tänapäeva eesti keeleski. Wiedemannil tõntsikene 'Dimin. von tõnts'.

Mõnel juhul on kene-liide liitunud peale ainsuse omas-
tava ka u- ja i-liitele: ilmuke(ne), nõeluke(ne), vanuke(ne),
vihmuke(ne), viljuke(ne), vitsuke(ne).

n-liitelised nimisõnad

"Marahwa Näddala-Lehhes" on loodushääli jäljendavatest
ise-liitelistest verbidest tuletatud n(a)-liitega nimisõnu,
mis märgivad tegevuse üksikjuhtumit, nagu kahin, kärin, lobin,
mürin, pragin, uhin jt. Varasemast kirjakeelest puudub ne-
li.

l o r i n 'loba' "Mõõned halbide ja rummalad innimesed,
kelle lorrin teadmata rahwa jures ikka ennam usku lei-
ab, kui targema rahwa kõnne ja sõnna" MN 21, 387. Hu-
pelil on verb lorrisema 'plaudern, waschen'. Tuletis
on esitatud väljakirjutusena Masingu kalendrist "Bei-
träge" XVII v. lk. 147. Murretes on sõna kasutusel Jäm,
Khk, Kse, Hag, Kuu, VNg, Lüg, Iis, Puh, Krl. Wiedeman-
nil lorin, lorrin 'Geplapper, Geschwätz, Schwatzen'.

t i r i n 'klirin' "Taldriko-kappis olli paar tossinad
taldrikuid peälastikko seismas, need libbisesid sure
tirrinaga tõise pole õtsa; aknad tirrisesid; ukсед, mis
lahti, paukusid kinni" MN 21, 107. Antud lauses ei sel-
gu täpselt, kas on tegemist loodushääli jäljendava sõ-
naga tirin või supitirinaga, mis võis ka koos taldri-
kutega kapis olla. tirisema-verbi esinemine aga samas
lauses lubab oletada n(a)-liitelist nimisõna. Hupeli
sõnaraamatus ei ole samatüvelist sõna. Murretes on ka-
sutusenäiteid Vll, Kse, Ris, JMd, VJg, Kuu, Lüg, Kod,
Trv, Hls, Krk, Puh, Plv, Krl, Se. Wiedeman-
nil tirin 'Klirren, Geklirr, Rieseln, Knistern'.

u r i n 'vurin, mürin, kolin' "siis teggi ridw tühja wa-
di peal, nisuggust urrinad ja mürrinad, et ma õiete
müttas" MN 21, 127. Hupelil on urrisema 'knurren(Hund)'.
n(a)-tuletis on samast verbist, kuid tähendus on Ma-
singul teine. Murretes kasutusnäiteid kogu eesti keele
alal. Wiedemannil hurin 'Knurren etc'.

v u h i n "Wimaks uhhinad ja wuhhinad, õtse kui olleks kõrgel kõige kangemad tule puhkumist olnud" MN 21, 16. Hupelil on verb wuhhisema 'sausen', millest on moodustatud n(a)-liiteline nimisõna. Murretes on sõna üldiselt kasutusel. Wiedemannil wuhin (wohin) 'Sausen, Gesause'.

Loodushääli jäljendavate sõnade poolest on eesti keel õige rikas, nende moodustamiseks on avarad võimalused. Siin vaadeldud n(a)-liitega nimisõnad on tänapäeval murretes kõigjal tuntud. Ilmselt olid nad rahva kõnekeeles olemas Masingu ajal. Masing kasutas neid esmakordselt kirjakeeles.

k-, ik-, ndik-, nik-, is-liitelised nimisõnad

k-, ik-, ndik-, nik-, is-liitelisi nimisõnu, mida varasemast kirjakeelest pole registreeritud või need esinevad seal teisel häälikulisel kujul ja tähenduses, on "Marahwa Näddala-Lehhes" vähe. Seepärast vaadeldakse neid järgnevalt koos.

n e l j a k 'nelik' "Ollen teid tänna warrule pallunud; Jummal on mulle neljakuid andnud ... kaks poega, ja kaks tüttart" MN 21, 293. Hupelil on nelik 'ein am Donnerstage geborenes Vieh' teises tähenduses ja sõnatüvi teise kujuga. Masingu tuletis on saanud arvsõna neli omastavast k-sufiksi lisamisega. Murretes ja tänapäeva kirjakeeles kasutusel nelik kujul. Wiedemannil neljik 'Vierling'.

j o o k s i k "kui jummalakartmatad innimesed jooksikuid ja wäejooksjaid peewad, neid warjawad" MN 21, 235. Hupelil on josik 'Umherlaufer; Ungeziefer (nemlich Katze od. Maus)'. Sama sõna kasutab ka Masing tähenduses 'põldhiir' (MN 22, 272). jooksik on moodustatud verbi jooksma tüvest ik-liite lisamise teel. Wiedemannil on jök-sik (jöksjas, jözik) 1) 'Läufling', wäe-j. 'Deserteur'; jöksikud '(scherzw. Kinder, Mäuse, Ratten)'; - 2) 'Gicht' (= jöksja); - 3) 'Trocheus'.

k i i d i k 'kiitleja' "Oh! kui need kidikud (ein thörichter Lobredens Prahler), ehk pissutki, sest teaksid" MN 25, 399. Hupelil on verb kiitma 'loben, rühmen', mis on antud tuletise aluseks. Murretes kasutusnäiteid ei ole. Wiedemann esitab kidik 'Prahler, thörichter Lobredner', tähenduse seletus langeb Masingu omaga ühte, võimalik, et sõna pärinebki Masingult. ÕS seda sõna ei esita.

k u i v i k 'skelett; surm' "kontmees ehk kuiwik, se on (saksakele): Skelett. Kui kegi sedda näinud, kuidas toht-rid inimese lukonta, tradiga nenda kokkoseädwad, kuidas neid inimese ihho liikmeteks Jummalast on seädetud: sds nissugune kontwärk, kontmehheks ehk kuivikuks kutsutakse; ja tähhendakse mõllema sõnnaga ka surma, kui naljamise wisi rägitaakse" MN 21, 112. Hupelil on samast tüvest kuiw, kuiwalt, kuiwama, kuiwatama, kuiwma 'trocknen', kuiwlane 'dürrer Mensch'. Tuletise aluseks võib olla adjektiiv kuiw või verb kuiwama, millele on liidetud -ik. Murretes esineb kuivik tähenduses 'kuivanud puu; kuiw, kõrge maa; kõhn; kuiwatatud leivatoode'. Ka Masingul esineb sõna tähenduses 'kuivanud puu, hagu' (MN 21, 396). Rahvakeeles tuntud sõna on ta kasutanud liisaks täiesti uues tähenduses 'skelett'. Wiedemannil kuwik 'Mumie, Skelett = lū-k/uiwik/, vertrockneter Baum; - trockene Stelle, das Trockine'.

l a u l i k 'laulja' "Heal tuli lähhemale, ja saiwad laulikut kätte" MN 23, 49. Hupelil on samast tüvest laul ja laulma 'singen'. Tuletis ongi moodustatud verbitüvest ik-liite lisamisega. Murretes on kasutusnäiteid kõikidelt murdealadelt. Wiedemannil laulik '1) sangreich, gern singend; - 2) Sänger'.

v a l a n d i k 'medal, mälestusraha' "Ollen issi omma silmiga kallid sured wallandikud, mis wannal ajal kõige selgemast hõbbedast aetud; sõlled, ja Rootsi taalrid näinud" MN 22, 326. Hupelil on verb wallama 'giessen, be-giessen; einschenken'. Tuletis on moodustatud verbitüvest walama ndik-sufiksi abil. Wiedemannil walandik '1) Medalle; - 2) Regenguss'.

k o d u n i k 'kodus laenuandja, käsipanga pidaja' "siis maksaks see palju ennam, kui kuus protsenti, mis üks ehk tõine koddonik annab, kui ikka murret ja kartust jures, et wimaks koddod tullemeta jäseb, ehk, et sedda siis polle kättesada, kui sedda ennese pärrast häddast tarwis lähheb" MN 25, 202. Hupelil on koddo 'Haus' ja koddanik 'Bürger'. Võimalik, et Masingu tekstis on hlt-salt trükiviga ja sõna kuju oleks kodanik, nagu see on kasutusel varasemas kirjakeeleski. Tekstis on aga juttu laenumajade asutamisest ja vastandatud riiklikke ettevõtteid üksikisikute laenuandmisele. Sellepärast võib antud juhul oletada ka uudistuletist sõnast kodu nik-liite lisamisega, kuigi teksti sobib ka kodanik. Murretes kasutusnäiteid ei ole. Wiedemanni sõnaraamat antud tuletist ei sisalda, samuti ÕS.

k e e d i s 'keedus, keetmiseks mõeldud toit, keedetud toit' "Ehk kui nüüd ka, mis pahha assi lihhas olli, tamma seest olleks wäljakenud, kuhhu se siis piddi minnema? Eks mitte sennesse, mis sa kui kedist lihhaga paddasse pannid?" MN 23, 388. Hupelil on kedus 'Essen, Gericht, Kohlis, was zu kochen taugt'. Tuletis on moodustatud keetma-verbist is-sufiksi abil. Rahva- ja kirjakeeles on üldiselt kasutuses nii keedis kui ka keedus. Wiedemannil kēdus (kēdis) 'Kochspeise, Abkochung, Abgekochtes, Decoct, was zum Kochen taugt'.

r ä t s e p i s 'rätsepatöö' "Jummal on maharrija seisust tõiste seisuste toitjaks seädnud. Ei wõi kõik kõik teha; tõised on, kes seppist, rätseppist ja muud töed tewad" MN 23, 348. Hupelil on rät-sep 'Schneider' ja seppist teggema, raudseppist teggema 'schmieden' esitatakse "Beiträge" IX v. lk. 104. Tegemist on haruldase liitsõnaga, mida tänapäeva kirjakeeles ei esine. Wiedemannil on sepis (sepus) all liitsõnana rät-sepis 'Schneiderarbeit', märgendiga PF, s. o. ta peab seda Pärnu- ja Viljandimaa murdesõnaks.

Siin vaadeldud liitelistest nimisõnadest on kõige enam ik-liitelisi sõnu (jooksik, kiidik, kuivik 'skelett, surm', lauulik 'lauuja'), millest kiidik ja kuivik 'skelett, surm'

on ilmsed Masingu tuletised. Võib arvata, et need tuletised võttis Wiedemann oma sõnaraamatusse "Marahwa Näddala-Lehhest".

is-tuletisi on "Marahwa Näddala-Lehhes" teisigi, näiteks leidis 'leiutasu', kuid see esineb ka Hupeli sõnaraamatus. Keedis ja rätsepis on is-tuletised, mida Hupel ei kaasa.

kond-liitelised nimisõnad

kond-liide on kujunenud iseseisvast sõnast ja Hupeli ning Wiedemanni sõnaraamatus antakse kond iseseisva märksõnana. kond-liite abil tuletatakse eesti keeles isikute ja esemete kogu, piirkonda või ala märkivaid nimisõnu, kusjuures see liitub tugevaastmelisele konsonanttüvele, välja arvatud ühesilbilised ja kahesilbilised esmavärtelised tüved (maakond, jõgikond). "Marahwa Näddala-Lehhes" on mitmeid kond-liitelisi nimisõnu, mida leiame varasemast kirjakeelest, nagu kihelkond, külakond, perekond, teekond jt. Vaatluse alla on võetud need, mis Hupeli sõnaraamatust puuduvad.

k o g u k o n d "on nähha sanud, et sesuggustest Lihwlandima mõisa walla koggokondadeest, mis Ria linnast wägga kaugel" MN 21, 185. Hupelil on kond g. konna 'Inbegriff einer Sache' ja ta lisab märkuse "wird nur in Zusammensetzungen mit andern Wörtern gebraucht". Murretes on tuletise kohta kasutusnäiteid Khk, Jäm, Vll, Rei, Kse, Jun 'valla täiskogu', JMd, Iis, Plt, KJn, Trv, Puh, Har, Röp 'vallavalitsus' murrakust. Wiedemannil on kond (kund) iseseisev märksõna, mille alt leiame koguk. 'Gemeinde'.

m a a k o n d "On siis Tarto ja Wörro makonnast 28 innimest ennast lahtiostnud" MN 21, 33. Hupelil on ma 'Erde, Land; Raum, Kreis, Provinz, Reich; Grund und Boden' ja mitmeid liitsõnu, nagu makaar, manees, maoun 'Kartoffel; Erdapfel' jt. "Beiträge" XX v. lk. 66 tuuakse makond 'Kreis' väljakirjutusena Masingu kalendrist. Murretes on maakond üldiselt tuntud sõna. Wiedemannil ma-k. 'Land, Kreis, District, Canton'.

p a a r k o n d 'abielupaar' "weel praego üks paarkond on, mis 90 aastat abbiellus elland; mees on 118 ja naine 117 aastat wanna" MN 25, 384. Hupelil on sellest tüvest paar, parine 'gepaart', paristikko 'paarweise'. Masing kasutab tuletist paarkond ka tähenduses 'paar, kaks', nagu see on kasutusel murretes ja tänapäeva kirjakeeleski, kuid lisab ka uue tähendussisu, mille kohta murretes kasutusnäited puuduvad. Niisugune tähendus puudub ka Wiedemannil, on päri-k. 'Paar', ja ÖS-is.

p r a o s t i k o n d 'praostkond' "Wörro pra-ustikommas on 103 tuhhat, 872 hinge" MN 21,94. Hupelil on praawat, pra-usk, prawusk, prawust 'Probst'. Masing kasutab nimisõna omastavale käändele liitunud kond-tuletist. Murretes on kasutusnäiteid Juuru ja Hargla murrakust. Wiedemannil prausti-k. 'Probstei'.

s i s i k o n d "sissikonnad pammid issipaika kotkastele ja kaarnatele roaks" MN 22, 27. Hupelil on sissekond, sissekund 'Eingeweide'. Masing kasutab tänapäevasemat kuju. Murretes on sõna üldiselt kasutusel. Wiedemannil sizi-k. 'Eingeweide, Gewerk einer Maschine, Getriebe in einer Mühle'.

Vaadeldud viiest kond-liitega sõnast märgivad kogukond, maakond ja praost(i)kond administratiiv-territoriaalset mõistet ja tulid arvatavasti käibele vastavate üksuste kasutuselevõtuga. Makonda on Masing kasutanud varasemates väljannetes. Paarkond tähenduses 'abielupaar' on ainult Masingu kasutuses olev, seda ei kajasta murded ega muud võrdluseks olnud materjalid. Sisikond oli varasemas kirjakeeles teisel häälikulisel kujul olemas, kirjakeelde on püsima jäänud Masingu poolt kasutatud kuju.

stik-liitelised sõnad

stik-liide märgib tänapäeva eesti keeles kogu või rühma ja liitub vokaaltüvele (omastava tüvele), erandina on konsonanttüvelised hammas- ja määrus-tüübi tuletised (lae-

vastik, saarestik aga põõsastik, mätastik).¹¹ S. Vare mär-
gib, et varasemale eesti kirjakeelele ei olnud kollektiiv-
suse sufiksiline väljendamine üldse omane.¹² Seda hinnata-
vam on leida "Marahwa Näddala-Lehhest" kogu või rühma mär-
kivaid stik-liitega sõnu. Varasemast kirjakeelest need puu-
duvad.

põõsastik "hobbone olli tee kõrwale käändud, et
peaga põõsastikus seisis" MN 21, 398. Hupelil on põõsag
'Striffelbusch, Gebüsch'. Masing on tuletise moodusta-
nud eesti keele reegleid silmas pidades põõsag-tüvest
stik-sufiksi lisamise teel. Murretes tuntud sõna. Wie-
demannil põõsastik 'Strauchwerk, Gesträuch'.

rabaastik 'rabaala' "Albi tallo liggidal on üks
rabbastik, kus karri peäl käib" MN 21, 373. Hupelil on
rabba 'Träbern, Traff; Morast' ja rabbadi 'Moosmorast'.
Sõna on tuletatud nimisõnast raba stik-liite abil. Mur-
retes on kasutusnäiteid Karja murrakust tähenduses 'soos
olev põõsastega (harvikutega) varustatud maa, põõsas-
soo', Juu, JMd 'rabane maa', Lüg, Vai, Trm, Trv 'tihe
võsa (võsik)', Ote, San. Wiedemannil rabadik
(rabastik, rabalik, rawastik) 'moorige Stelle, Hoch-
moor'. ÕS seda sõna ei esita.

roostik "et neid talwisel ajal roostikkudes, kui seäl
jæed murtakse, jæe seest surnud leitakse ollewad" MN
23, 127. Hupelil on roog 'Schilf, Rietgras, Rohr'. Tu-
letis on sõna roog omastavast, lisatud stik-liite. Mur-
retes on kasutusel Khk, Hää, Kuu, Vai, Iis, Trm, KJn,
Trv, Plv 'kõrkjastik'. Wiedemannil rōustik (rōstik)
'Geröhrich, mit Schilf bewachsener Ort, pilli-r. dass.

saarestik 'saarte rühm' "Seäl merres on mitmed
sare seltaid ehk sarestikud; (Inselgruppen, Archipel)"
MN 22, 154. Hupelil on saar 'Insel, Eschenbaum', mille
omastavale stik-liite lisamisega on saadud vaadeldav

¹¹ T. Ereht, Vabariiklik õigekeelsuskomisjon 1972. aastal. - Emakeele Seltsi aastaraamat 19/20, Tallinn 1975, lk. 336.

¹² S. Vare, stik-tuletiste tähendus- ja vormikülje ku-
junemine. - "Keel ja Kirjandus" 1974, nr. 9, lk. 536.

tuletis. Sõna on murretes üldtuntud tähenduses 'saarik, saarepuumets'. Tähenduses 'saarte kogu' leidub vaid üks kasutusnäide Viru-Jaagupist. Wiedemannil särestik (sä-rik) 'Stelle mit vielen Inseln, Archipel, höhere Stelle in niedrig liegenden Wiesen (welche man wähl, um darauf die Heuschober zu errichten)'.

v õ s u s t i k 'võsastik' "sest et seal nüüd wägga head heina tehakse, kus enne muud polnud nähha, kui agga kõlbmata wõssustikku, mättaid ja wee laukusid" MN 23, 24. Hupelil on wõssodik 'kleines Gebusch, Gesträuch' ja wõssu 'Gebüsch; Gebröche'. Masing on tuletise moodustanud võsu tüvest, kuid kasutab tuletist võsa tähenduses. Murretes on võsastik kasutusel üle kogu Eesti, võsustik kohta on paar näidet Kodavere ja Hargla murrakust. Wiedemannil wõzandik (wõzostik, wõzadik, wõzudik, wõzastik, wõzatik, wõzedik, wõzurik, wõzerik) 'Gestrüpp, Hecke, mit Gesträuch oder jungen Bäumen bewachsener Platz'.

Esitatud stik-liitelised nimisõnad põõsastik, rabastik, roostik, saarestik, võsustik on reeglipärased tuletised nimisõna omastavast käändest. Neid kõiki võib suure tõenäosusega pidada O. W. Masingu loodud sõnadeks. saarestik puhul on uue tuletise sünd õige ilmekalt näha, sest Masing kasutab paralleelselt veel ka liitsõna sare selts, täpsustades uue tuletise saarestik tähendust saksakeelse vastega.

x x
x

Nagu eelnevast selgub, on O.W. Masing kasutanud "Marahwa Näddala-Lehhes" hulgaliselt liitelisi nimisõnu, ligikaudu 300, mida pole võrdluseks kasutatud allikates varem esinenud. Tarvitamist on leidnud us-, mine-, ja-, line-, lane-, (laine-), ke-(kene-), n(a)-, k-, ik-, ndik-, nik-, is-, kond- ja stik-liide. Kõige enam on mine-, ja- ja ke-(kene-) liitelisi nimisõnu, nagu see eeldatav on. mine-liidet on mõnel juhul rakendatud vastavast verbist erineva tähendussisu edasiandmiseks, näiteks asumine 'asula', juhtumine 'juhus, juhuslikkus', kutsumine 'kutse, amet', näitamine 'näide', val-

latsemine 'vallatus, vägivald', valvendamine 'helendus, säten-
dus, sära', virikumine 'karastus, ergutus, puhastus', virven-
damine 'virmalised'. Ka ja-liidet on kasutatud oskussõna
funktsioonis oleva tuletise saamiseks: kasvaja 'teat. haigus',
roomaja 'klass selgroogseid'.

Õige palju on us-liitega nimisõnu. Mitmed neist märgi-
vad abstraktseid mõisteid, nagu näiteks armutus, joovastus,
niiskus, odavus, priius, tuimus, tumedus, uimus, vaprus, õe-
lus, õgedus. Enamiku moodustavad siiski konkreetsema sisuga
sõnad, nagu ehitus 'ehitamine, hoone', jahutus, istutus 'is-
tik, istutamiseks võetud oks', kangestus, keeritus, kergitus,
kipitus, punetus, põrutus, talitus, tarvitus, tohletus, usu-
tus. Kirjakeeles varem abstraktnoomenina kasutatud sõnu kind-
lus, kõrgus, madalus on Masing rakendanud konkreetsema sisu-
ga mõistete väljendamiseks: kindlus 'kants', kõrgus 'kõrgen-
dik', madalus 'madalik, madalam ala'. Kokku tuleb ligikaudu
40 us-liitega nimisõna, mis niisugusel häälikulisel kujul või
tähdenduses, nagu neid kasutab Masing, pole varasemas kirja-
keeles esinenud.

line-liitega on kuus uut nimisõna: kalaline, karjaline
'karjalane, rändrahva liige', killaline 'killavooris olija',
turuline, tõeline ja üüriline. Rahvaste nimesid märkivad la-
ne(laine-) liitega sõnad laplane ja tatarlane esinevad peale
"Marahwa Näddala-Lehhe" Masingu "Pühhapäwa Wahhe-luggemis-
tes".

Loodushääli jälgendavatest ise-liitega verbidest on ne-
li n(s)-liitega nimisõna: lorin 'loba', tirin 'klirin', urin
'vurin, mürin', vuhin, mida varasemas kirjakeeles pole kasu-
tatud.

k-sufiksi abil on tuletatud neljak, mis pole kirjakeel-
de sellisel kujul püsima jäänud. ik-liitega jooksik, kiidik,
kuivik 'skelett; surm', laulik 'laulja' on Masingu tuletised,
mis "Marahwa Näddala-Lehhes" esinevad esmakordselt ja mil-
lest kiidik 'kiitleja', kuivik 'skelett' võis Wiedemann oma
sõnaraamatusse võtta Masingu ajalehest.

Ainus ndik-liitega sõna vaadeldavate hulgas on valandik
'medal' ja nik-liitega kodunik 'kodus laenuandja, käsipanga
pidaaja', kuigi varasema kirjakeelega ühiseid nik-liitega sõ-
nu on nädalalehes teisigi (lihunik, mõisnik, rentnik jt.).

Kaks tuletist on is-liitega - keedis 'keetmiseks võe-

tud toit, keedus' ja rätsepis 'rätsepatõõ'.

kond-liitelistest sõnadest esinevad Masingu nädalalehes esmakordselt kogukond, paarkond 'abielupaar' ja praostikond 'praostkond', sisikond, maakond esinevad ka ta varasemates väljaannetes.

Masingu stik-liitega uudistuletised on põõsastik, rabastik, roostik, saarestik ja võsustik 'võsastik'.

Enamik ülevaates käsitletud Masingu "Marahwa Nädalalehes" esinevaid liitelisi nimisõnu on hilisemas kirjakeeles kasutusele jäänud. Osa on aga sellised, mis pole kirjakeelele sobivaks osutunud. Siin vaadeldud tuletistest ei esitata näiteks "Õigekeelsuse sõnaraamatus" (1976) järgmisi: pakitus, tohletus, uimandus, vallatsemine, valvendamine, virukumine, karjaline, neljak, kiidik, valandik, kodunik, rätsepis, paarkond, rabastik ja võsustik.

Kokkuvõttes võib öelda, et "Marahwa Nädalalehes" on hulgaliselt liitelisi nimisõnu, mis esmakordselt esinevad meie kirjakeeles. Nende seas moodustavad enamiku rahvakeeles tuntud sõnad, kuid märkimisväärne on ka O. W. Masingu enda loodud tuletiste osa.

ПРОИЗВОДНЫЕ ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ
В ГАЗЕТЕ "МАРАХВА НЯДАЛА-ЛЕХТ"

Валве-Лийви Кингисеп

Р е з ю м е

В настоящей статье содержится обзор производных имен существительных, пополнивших словарный состав эстонского литературного языка в I четверти XIX века. Фактический материал извлечен нами из газеты О.В.Мазинга "Марахва нядала-лехт". Новые имена существительные создавались преимущественно с помощью суффиксов -mine, -ia, -kene, -us. Слова, образованные при помощи суффикса -us, означают отвлеченные понятия, как например, armutus, niiskus, odavus, tuimus, tumedus, vargus, õelus, ägedus. Суффикс -us выступает и в неологизмах с конкретным значением: jahutus, istutus, kangustus, keeritus, kergitus, kipitus, punetus, õrutus, talitus, tarvitus, tohle-tus и др. О.В. Мазинг создавал также слова с суффиксами -line: kalaline, killaline, turuline, üüriline; -lane(-laine): laplane, tatarlane; -ik: jooksik, kiidik, kuivik; -kond: ko-gukond, külakond, paarkond, sisikond; -stik: õõsastik, raba-stik, roostik, saarestik, võsastik.

Некоторые из этих новообразований не употребляются в современном литературном языке, но в большинстве случаев они явились существенным пополнением словарного состава литературного языка того времени и дошли до наших дней.